

Citation:

H. Drion, Levensbericht R.P. Cleveringa, in:
Jaarboek, 1981-1982, Amsterdam, pp. 188-194

RUDOLPH PABUS CLEVERINGA

Herdenkingen Afdeling Letterkunde

Herdenking van

Rudolph Pabus Cleveringa

(2 april 1894 – 15 december 1980)

door **H. Drion**

Op 15 december 1980 is Cleveringa, die in 1946 lid van de Akademie was geworden, overleden.

Rudolph Pabus Cleveringa werd op 2 april 1894 in Appingedam geboren, een Groninger met van beide zijden Groningse voorouders. Zijn grootvader en overgrootvader van vaderszijde waren arts geweest; zijn vader was jurist: aanvankelijk advocaat, maar ten tijde van de geboorte van Rudolph al kantonrechter in Appingedam, om vier jaar later rechter in Heerenveen te worden. Hier, in Heerenveen, heeft Cleveringa zijn jeugd doorgebracht. Een beeld van die jaren vinden we in de herinneringen van de latere minister van buitenlandse zaken, Van Kleffens¹, die op zijn vijfde jaar een boezemvriend van Cleveringa werd, een vriendschap die tot aan het eind van diens leven zou blijven bestaan.

Na de lagere school in Heerenveen volgde Cleveringa de H.B.S. in Groningen, welke opleiding hij aanvulde met een staatsexamen. Dit stelde hem in staat in 1913 rechten te gaan studeren in Leiden, alweer tegelijk met Van Kleffens. Voor zijn kandidaatsexamen is hij de eerste maal gezakt, een feit dat hij later vaak aan studenten die een zelfde lot trof, tot troost heeft voorgehouden. Veel vertraging heeft dat niet gegeven, want in 1917 deed hij met succes het doctoraal examen in de rechten.

Zijn eerste korte baan was er een bij de IJzer- en Staaldistributie, maar na anderhalf jaar ging hij over naar een voor zijn wetenschappelijke ontwikkeling veel belangrijker werkkring, en wel die van jurist bij de Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij, de K.N.S.M. Van zijn wederwaardigheden uit die tijd kon hij later met gusto vertellen, hoe moeilijk het kon zijn om collega's uit sommige landen ervan te overtuigen, dat het op zijn minst onverstandig was, in Nederland te proberen de rechter om te kopen.

Intussen was hij op 16 januari 1919, op dezelfde dag als zijn vriend Van Kleffens, bij Meijers cum laude gepromoveerd. Voor hem zelf was dat pas de werkelijke voltooiing van zijn universitaire studie, een opvatting die hij zijn leven lang zou blijven uitdragen in voortgezet protest tegen de wetswijziging, waardoor het met succes afleggen van het doctoraal examen in de rechten voldoende werd voor het dragen van de meesterstitel.

In 1922, toen hij dus als jurist bij de K.N.S.M. werkte, trad hij in het huwelijk

¹ E.N. van Kleffens, *Belevenissen I* (Alphen a/d Rijn, 1980). Over Cleveringa („voortreffelijker karakter is moeilijk denkbaar – puur goud’): blz. 44 e.v., 72 e.v. en 108.

met Hiltje Boschloo, die hem tot het eind van zijn leven een onmisbare steun is geweest, niet in het minst in de laatste jaren daarvan, toen de intellectuele krachten hem langzamerhand gingen begeven. Uit dit huwelijk werden drie dochters geboren.

De talrijke juridische artikelen die hij in zijn K.N.S.M.-tijd publiceerde, hoofdzakelijk over onderwerpen van zeerecht, moeten de aandacht op hem hebben gevestigd, met het gevolg dat hij in 1926 tot rechter in de Alkmaarse rechtbank werd benoemd. Lang zou hij daar niet blijven, want al in 1927 werd hij geroepen, aan de juridische faculteit te Leiden de vacature in het handelsrecht en burgerlijk procesrecht te vervullen, die ontstaan was door het vertrek van F.G. Scheltema naar de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Daarmee had hij weliswaar nog niet zijn laatste werkkring gevonden, maar wel die, welke hem ongetwijfeld de grootste bevrediging heeft gegeven. Met een gedwongen onderbreking van 4½ jaar gedurende de bezetting, heeft hij tot 1958 in Leiden het handelsrecht en het burgerlijk procesrecht gedoceerd. Na 31 jaar in Leiden hoogleraar te zijn geweest besloot hij op 64-jarige leeftijd, voor zijn omgeving enigszins onverwacht, het hoogleraarschap te beëindigen. Hij meende dat er een te grote leeftijdsafstand met de studenten zou gaan ontstaan, en hem werd op dat moment de gelegenheid geboden van een nieuwe aantrekkelijke functie, n.l. die van lid van de Raad van State, welke functie hij tot in 1963 zou uitoefenen. Reeds in 1945 was hij staatsraad in buitengewone dienst geworden, een positie die hij na zijn weggaan als gewoon lid in 1963 nog weer een aantal jaren is blijven bekleden.

Zie daar dan in enkele lijnen het werkzame leven van Cleveringa. Zijn wetenschappelijke prestaties hebben daar nauw bij aangesloten.

Leerling van Meijers, is hij begonnen met het schrijven van een proefschrift over een burgerrechtelijk onderwerp van algemene aard: de zakelijke werking der ontbindende voorwaarde. Ik weet niet of dit onderwerp hem door Meijers is voorgesteld, maar de sterk rechtshistorische aanpak verraadt onmiskenbaar de invloed van de promotor.

In het bijzonder de grote aandacht voor het gerecipieerde Romeinse recht verbaast niet bij een promovendus van Meijers. Voor een H.B.S.-er met staatsexamen moet dit zeker geen eenvoudige opgave zijn geweest. Maar dat was niet iets om Cleveringa af te schrikken, en het heeft er hem ook niet van weerhouden dit knappe werkstuk, ondanks de werkkring die hij toen al had, in twee jaar te voltooien. Na dit proefschrift is zijn opvatting van de zakelijke werking van de ontbindende voorwaarde de ongetwijfeld heersende leer geworden.

Cleveringa heeft sedertdien niet meer over rechtsgeschiedenis gepubliceerd. Zijn bijdrage aan het Gedenkboek Burgerlijk Wetboek 1838–1938, gewijd aan de ontwerpen van 1816 en 1820, is veeleer een studie van *wets*geschiedenis. Wel heeft hij bij zijn afscheidscollage in 1958 verteld, dat hij altijd gehoopt had een geschiedenis van het zeerecht te schrijven, maar dat is er niet van gekomen.

Het is ongetwijfeld zijn functie bij de K.N.S.M., die vanaf 1919 zijn aandacht op het zeerecht heeft gericht. De liefde voor dit rechtsgebied is tot het einde blijven bestaan, al is het na 1930 een tweede liefde geworden. Tot het verschijnen van de door hem bewerkte derde druk van Van Rossems „Het Nederlandsche Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering verklaard” hadden al zijn belangrijker publikaties betrekking op onderwerpen van zeerecht.

Belangrijkste van die publikaties was natuurlijk zijn handboek over het „nieuwe

zeerecht”, gepubliceerd in 1927, maar ongetwijfeld grotendeels geschreven in zijn K.N.S.M.-jaren. Met dit standaardwerk over het zeerecht vestigde de 33-jarige zijn naam als een van onze grote deskundigen op dit fascinerende terrein van het privaatrecht. Cleveringa heeft van dit boek drie nieuwe drukken kunnen bewerken, waarvan de laatste, van 1961, met 959 bladzijden (buiten de bijlagen) meer dan het dubbele van de omvang heeft van de eerste druk.

Was zijn liefde voor het zeerecht vermoedelijk volledig bepaald door het toeval van zijn eerste belangrijke juridische werkkring, van zijn tweede nog grotere liefde, die voor het burgerlijk procesrecht, kan dat met minder recht worden gezegd. Wel bracht zijn benoeming tot hoogleraar in 1927 mee, dat hij dit vak nu moest gaan doceren, maar zijn leeropdracht omvatte ook het hele handelsrecht, en dat was heel wat meer dan het hem reeds vertrouwde zeerecht. Daaronder valt immers ook het vennootschapsrecht, het wissel- en chequerecht en het verzekeringsrecht, alsmede – althans toentertijd – het recht van de industriële eigendom. Ook over al deze rechtsgebieden zal hij wel hebben gedoceerd en geëxamineerd. Maar behalve in boekbesprekingen heeft hij er niet over gepubliceerd. Dat is merkwaardig, en hangt misschien samen met de zware eisen op het punt van akribie en volledigheid, die hij zich zelf stelde bij het schrijven over enig wetenschappelijk onderwerp. Die noopten tot een concentratie van aandacht, en de gebieden van het zeerecht en het burgerlijk procesrecht zijn ruim genoeg om een zo conscientieus rechtsgeleerde als Cleveringa in zijn wetenschappelijke werk volledig in beslag te nemen.

Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat het verzoek aan Cleveringa om de bewerking van de derde druk van Van Rossems handboek over het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering vanaf bladzijde 401 (art. 264 van het Wetboek) voor zijn rekening te nemen, een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van zijn voorkeur voor dit deel van het recht. Maar daar kwam toch ongetwijfeld bij, dat de aard van zijn juridische denken tot het ontstaan van die voorkeur sterk bijdroeg. Zowel wat Meijers heeft genoemd „zijn nauwgezetheid ook ten aanzien van hetgeen ogenschijnlijk kleinigheden zijn”, als de sterk bij hem levende overtuiging dat het materiële recht slechts recht is bij de gratie van goede procedureregels waardoor het geëffectueerd kan worden, moesten het procesrecht een bijzondere aantrekkingskracht voor hem geven.

De opzet van het boek van Van Rossem, te weten een artikelsgewijs commentaar op het wetboek van burgerlijke rechtsvordering, gaven een bijzondere kans aan de ontplooiing van zijn eigen kwaliteiten: precisie, juridische fantasie en, wat men zou kunnen noemen het verzamelaarsinstinct van de geleerde. Opmerkelijk is wel, dat een zó in het procesrecht geïnteresseerd man als hij was, op dat ene rechtersjaar in Alkmaar na, noch als advocaat, noch als rechter ooit het procesrecht in de praktijk heeft toegepast.² Opmerkelijker misschien nog, dat desalniettemin zijn bewerking van Van Rossem ook voor de practici een zo onmisbaar boek is geworden.

Cleveringa heeft zelf meermalen gewezen op het belang dat juist bij het procesrecht aan de theorie moet worden toegekend om dat recht te behoeden voor een verstarring in doellose regels en tradities. De afstand van de theoretische beschouwer – maar een theoreticus die de praktijk zeer goed kende en zich daar

² Wel is hij vaak als arbiter opgetreden, zoals het arbitragerecht ook zijn bijzondere belangstelling had.

volledig in kon leven – liet hem ook de vrijheid om zich regelmatig oneens te verklaren met uitspraken van de rechter. Langemeijer heeft daar in 1952 al op gewezen. Hij spreekt van „een bepaald mindere eerbied (bij Cleveringa) voor de rechtspraak dan in het algemeen in onze privaatrechtwetenschap valt aan te treffen”.³ Aan de door Langemeijer daar genoemde bestrijdingen door Cleveringa van arresten van de Hoge Raad zouden nog vele voorbeelden zijn toe te voegen. Wat hierbij treft is dat Cleveringa soms deze rechterlijke uitspraken – net als Suijling – in zijn bestrijding op één lijn schijnt te stellen met andere juridische meningsuitingen. Maar het zou ongetwijfeld onjuist zijn, daaruit te concluderen dat hij aan de rechtspraak geen eigen rechtsvormende taak zou toekennen. Daarvoor lag hem het „Algemene Deel” van Paul Scholten te na aan het hart.

Dat na 1927 zijn grootste liefde naar het procesrecht is blijven uitgaan, wil niet zeggen dat hij zijn belangstelling voor het zeerecht zou hebben verloren. Het tegendeel wordt bewezen door de grondige bewerkingen van de nieuwe drukken van zijn „Zeerecht”, waardoor de laatste door hem bewerkte druk van 1961 tweemaal de omvang van het oorspronkelijke boek heeft gekregen. In 1936 (WPNR 3491/3492) heeft hij zijn opvatting over de betekenis van „schuld van het schip” in het aanvaringsrecht nog eens verdedigd, een opvatting die hij zelf als de leer van Molengraaff aanduidde, maar waaraan de Nederlandse juridische wereld de naam van Cleveringa is gaan verbinden. En in 1947 wijdde hij zijn Leidse rectorale rede aan de kwestie van rechtskeuze in zaken van zeevervoersrecht. In beide beschouwingen, zoals ook in zijn pleidooi van 1948 voor een internationaal gerechtshof voor zeezaken, komt een sterke – bijna ethisch geladen – behoefte aan internationale rechtsharmonie naar voren. Ook dáárin toont hij zijn zeer Nederlandse geestesmerk.

Buiten de bewerking van zijn twee handboeken hebben zijn meeste juridische publikaties na 1936 betrekking op het procesrecht. Ik noem daarvan slechts zijn uitvoerige en zeer gedocumenteerde Akademievoordracht van 1967 over „Spookpartijen”. Met de publikatie van de vierde druk van Van Rossem-Cleveringa, welk boek in deze druk volledig zijn werk is geworden, heeft hij zijn wetenschappelijke leven welbewust afgesloten. Met ijzeren wilskracht heeft hij het werk weten te voltooien, vóórdát de geestelijke krachten hem daartoe zouden gaan ontbreken. De laatste tien jaar van zijn leven heeft hij geen wetenschappelijk werk meer verricht.

Toen Cleveringa 25 jaar hoogleraar was, is hem door oud-leerlingen een bundel van rechtskundige opstellen aangeboden, en heeft het Rechtsgeleerd Magazijn Themis, waarvan hij vele jaren redacteur is geweest (1939–1964), een nummer aan hem gewijd. Daarin komt een mooie studie van Langemeijer over Cleveringa’s rechtsbeschouwing voor. Langemeijer begint met voorop te stellen dat het niet gemakkelijk is een zo evenwichtige en zakelijke natuur als Cleveringa, in wiens aard het niet lag extreme of eenzijdige thesen te verkondigen, te karakteriseren. Hij doet daartoe dan toch een poging door te proberen zijn plaats te bepalen ten opzichte van Scholten en Meijers, met het, zoals hij het zelf noemt, „verrassende resultaat” dat „Cleveringa in het principiële van zijn rechtsbeschouwing veel dichter staat bij Scholten dan bij Meijers”.⁴ Ik heb daarover een aarzeling en betwijfel of

³ R.M.Th. 1952, blz. 643.

⁴ R.M.Th. 1952, blz. 637.

Langemeijer in 1939 tot hetzelfde oordeel zou zijn gekomen. Zijn oordeel van 1952 heeft hij namelijk voor een groot deel gebaseerd op de vier „inleidende colleges” voor aankomende rechtenstudenten, die Cleveringa in 1939, 1940, 1945 en 1946 als decaan van de juridische faculteit heeft gehouden.⁵ Hierin stelde Cleveringa – de aard van deze inleidingen werkte dat in de hand – op levendige wijze algemene problemen aan de orde als de verhouding van gevoelsmatigheid en rationaliteit in het rechtsoordeel, de verhouding van recht en kunst e.d. Dat men zulke beschouwingen eerder met Scholten dan met Meijers associeert, hangt niet zozeer samen met een verschil in rechtsbeschouwing van deze beide juristen – al hoeft zo’n verschil niet ontkend te worden – als wel met het feit dat Scholten meer dan Meijers over dergelijke vragen heeft gepubliceerd. Ik heb vroeger eens het verschil tussen Meijers en Scholten proberen aan te duiden door hen te situeren op de schaal van nominalisme naar realisme, Meijers meer naar de nominalistische pool toe, Scholten meer naar de realistische. Het lijkt me dat men Cleveringa dan dichter in de buurt van Meijers moet zoeken.

De betekenis voor de rechtswetenschap van een hoogleraar als Cleveringa is niet beperkt tot de betekenis van zijn eigen wetenschappelijke geschriften. Daargelaten de altijd moeilijk te meten doorwerking van colleges, heeft Cleveringa een belangrijke rol gespeeld als inspirator en begeleider van promovendi. Hij heeft veel promovendi gehad, van wie er zeven later hoogleraar zijn geworden, en hij heeft, met de toewijding en de nauwgezetheid die hem eigen waren, zijn promovendi veel steun gegeven zonder hen met eigen vooroordelen voor de voeten te lopen. Op die manier heeft hij bijgedragen aan de totstandkoming van veel belangrijke monografieën, alweer vooral op de gebieden van het procesrecht en het zeerecht.

Maar waar blijft zijn rede van 26 november 1940, zal men zich afvragen. Tot aan die datum was Cleveringa een binnen de juridische wereld bewonderde vertegenwoordiger van de rechtswetenschap. Daarna is hij – terecht – een nationale figuur geworden.

In de volle zekerheid van Duitse sancties, waarvan alleen de zwaarte zich niet liet raden, heeft hij zich als decaan van de faculteit ervoor verantwoordelijk gevoeld, op het uur van Meijers’ college de studenten op passende wijze mededeling te doen van het ontslag van hun hoogleraar. Een indrukwekkende rede, op indrukwekkende wijze uitgesproken in de geladen sfeer van een dicht opeengedrukte menigte studenten. Na met innige verachting de Duitse bezetter „uit het gezicht en beneden zich” te hebben gelaten, liet hij daarop een grootse lofredde op Meijers volgen, om aan het slot weer terug te keren tot de daad van de bezetter. Met een beroep op het Landoorlogreglement constateert hij „dat de wegdringing (van Meijers) van zijn plaats (...) en de soortgelijke maatregelen, die anderen hebben getroffen (...) door ons slechts als onrecht kunnen worden gevoeld”.

Een voortreffelijke beschrijving van de gebeurtenissen voorafgaande aan, en volgende op het uitspreken van deze rede is te vinden in het vierde deel van De Jongs geschiedenis van de tweede wereldoorlog.⁶ Terstond door de Duitsers opgepakt – daarop trouwens volledig voorbereid – heeft hij acht maanden gevangen gezeten,

⁵ Universitaire Pers Leiden, 1946.

⁶ Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, dl. 4 (1972), blz. 736 e.v.

om in een latere fase van de bezetting nog weer een tijd lang als gijzelaar in Vught te worden vastgezet.

Het is niet verbazingwekkend dat hij in augustus 1944 door de regering in Londen werd aangewezen om in het college van vijf „vertrouwensmannen” te zitten, dat in een mogelijk gezagsvacuum na de bevrijding voorlopig het gezag zou moeten uitoefenen. Ook lag het voor de hand dat, toen Churchill in 1945 een eredoctoraat van de Leidse Universiteit kreeg, Cleveringa als promotor zou optreden. Later, in 1970, hebben de rechtsgeleerde en de sociale faculteit van Leiden de instelling van een wisselleerstoel bevorderd, waaraan – in herinnering aan de rede van 26 november 1940 – de naam van Cleveringa is verbonden.

Het wordt tijd te besluiten. In de derde liederenbundel van Horatius komen die mooie regels voor over de „iustus vir”, die vasthoudt aan wat hij zich voor ogen heeft gesteld, en die, in de kracht van zijn geest, zich niet van zijn stuk laat brengen door het dreigende gelaat van de tyran. Als we denken aan de taaie wilskracht waarmee Cleveringa in de tweede helft van zijn leven de twee wetenschappelijke doelstellingen die hij zich toen nog had gesteld, de indrukwekkende bewerkingen van de nieuwe drukken van zijn zeerecht en zijn procesrecht, heeft weten te realiseren, en als we denken aan de waardige wijze waarop hij, die 26e november 1940, de Duitse bezetter de waarheid heeft durven zeggen, dan was Cleveringa bij uitstek die „vir iustus” en „tenax propositi”, die Horatius voor ogen stond.